

«Ταίς Κυριακαίς ερασιτέχνης ιστορικός...»

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου,
Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ, 1821 - 1832. [Ινστιτούτο
Διεθνών Σχέσεων], εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα
1996, 324 σ.

Στέφανος Π. Παπαγεωργίου

«Στον τόμο αυτό παρουσιάζεται η πρώτη πλήρης ανάλυση [υπογράμμιση δική μου] του αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία.

- Ο αγώνας του 1821 αναλύεται στις διαστάσεις της στρατηγικής ξηράς, της ναυτικής στρατηγικής, της οικονομίας του πολέμου, της εσωτερικής πολιτικής, της διεθνούς νομιμοποίησης και της διπλωματίας.

- Η ανάλυση συμπεριλαμβάνει όχι μόνο την ελληνική πλευρά, αλλά και την Οθωμανική αυτοκρατορία καθώς και την ευρωπαϊκή διπλωματία.

- Η ανάλυση ξεφεύγει από την απλή περιγραφή των γεγονότων και αποκαλύπτει σε βάθος τους παράγοντες που καθόρισαν την πορεία και την έκβαση του μεγάλου αγώνα».

Τα παραπάνω προβάλλονται, με υποδειγματική σεμνότητα, στο πίσω μέρος του εξωφύλλου και σημειώνονται στο εισαγωγικό κεφάλαιο της παρούσης μελέτης [σ. 15] που συνέγραψε ο ερευνητής του «Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων» –το οποίο ο ίδιος ορίζει ως «... το σημαντικότερο κέντρο για την ανάπτυξη αναλύσεων και προβληματισμών σε ζητήματα διεθνών σχέσεων και στρατηγικής ανάλυσης στην Ελλάδα σήμερα»– και ειδικός σύμβουλος στη Σχολή Εθνικής Άμυνας, Χαράλαμπος Παπασωτηρίου.

Ο συγγραφέας δηλώνει εξ αρχής ότι δεν είναι ιστορικός, αλλά υπηρέτης της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων και της Στρατηγικής Ανάλυσης. Οι Διεθνείς Σχέσεις, επιστημονικός κλάδος με ευδόκιμη παρουσία στις Η.Π.Α και την Ευρώπη, εισήχθησαν στην Ελλάδα κατά τα μέσα της δεκαετίας του '80 και, ουσιαστικά, αποτελούν συγγενές τμήμα της Ιστορίας. Αυτό διαπιστώνεται από τη συμμετοχή πολλών σημαντικών ιστορικών σε διευθυντικές θέσεις και στο στελεχικό δυναμικό πολλών Ινστιτούτων Διεθνών Σχέσεων, γεγονός που πιστοποιεί τη διάθεση των σχετικών επιστημόνων, αλλά και την αναγκαιότητα του νέου αυτού κλάδου να αναζητήσει τη συνδρομή συγγενών επιστημών.

Ο κ. Παπασωτηρίου, αν και ασχολείται με ένα ιστορικό θέμα –ανεξαρτησία του τρόπου με τον οποίο το προσεγγίζει– δείχνει να ανήκει στην τάση που επιδιώκει την καθιέρωση καθαρών Διεθνών Σχέσεων. Ως ζηλωτής, λοιπόν, της παραπάνω άποψης θεωρεί τον εαυτό του απαλλαγμένο από το ταπεινό έργο της χρήσης πρωτογενών πηγών που απλώς οδηγούν στη σύνθεση «... της πρωτογενούς ιστορίας ενός ιστορικού συμβάντος» [σ. 12] και βαδίζει με τη συνδρομή δευτερογενών ιστορικών μελετών στις υψηλές σφαίρες μιας «τριτογενούς» –απλησίαστης για τους ιστορικούς– ανάλυσης του συμβάντος, «με βάση τα θεωρητικά εργαλεία της επιστήμης» του [σ. 12].

Ως εργαλείο και βάση ανάλυσης ο κ. Παπασωτηρίου, προκρίνει την έννοια της *Υψηλής Στρατηγικής*, μίας θεωρίας οριακής, ακόμη και στο χώρο των Διεθνών Σχέσεων και των Στρατηγικών Σπουδών. Η *Υψηλή Στρατηγική* έχει υποστεί εντονότατη κριτική λόγω της εγγενούς παθολογίας της, ως εθνοκεντρικής, να κατα-

λήξει σε αξιόπιστα και αμερόληπτα συμπεράσματα, [Βλ. μεταξύ άλλων τις μελέτες του καθηγητή των Διεθνών Σχέσεων Ken Booth, *Strategy and Ethnocentrism*, London 1979, *New Thinking about Strategy and International Security*, London 1991 και το άρθρο «Strategy», στο A.J.R. Groom & M. Light (ed) *Contemporary International Relations*, London 1994, καθώς και τα σχετικά έργα των ομολόγων του Barry Buzan και John Vasquez]. Προσωπικά υποστηρίζω ότι κανείς δεν θα μπορούσε να στερήσει από το συγγραφέα την ελευθερία επιλογής του μεθοδολογικού του εργαλείου. Είναι, όμως, δυνατό η δια της Υψηλής Στρατηγικής ανάλυση και ερμηνευτική προσέγγιση να ισχύει για την περίπτωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας των αρχών του 19ου αιώνα, ενός παρηκμασμένου πολυεθνικού κράτους με αδύναμη κεντρική εξουσία και ακόμη περισσότερο για τις νεοσύστατες ελληνικές «Προσωρινές Διοικήσεις» της επαναστατικής περιόδου; Αυτό, άλλωστε, φαίνεται να το αντιλαμβάνεται και ο ίδιος ο συγγραφέας όταν διερωτάται για «... τη δυνατότητά τους να προωθήσουν μια μακροχρόνια και συντονισμένη υψηλή στρατηγική» [σ. 26]. Παρόλα αυτά προκρίνει τη συγκεκριμένη μέθοδο επιστρατεύοντας έτσι ένα θεωρητικό σχήμα για να αποδείξει ότι δεν ισχύει.

Με την υποστήριξη, λοιπόν, της *Υψηλής Στρατηγικής* προχωράει –όπως υπογραμμίζει– στην ανάλυση πέντε βασικών διαστάσεων και συγκεκριμένα: της στρατιωτικής στρατηγικής [αναλύει δηλαδή την πορεία και αξιολογεί τις στρατηγικές επιλογές των θαλασσιών και χερσαίων πολεμικών επιχειρήσεων], της οικονομίας του πολέμου, της εσωτερικής κατάστασης στις επαναστατημένες περιοχές, της διπλωματίας και της διεθνούς νομιμοποίησης. Και μόνο το γεγονός ότι ο συγγραφέας δείχνει να αρνείται και στους ιστορικούς την ενασχόληση με τις παραπάνω έννοιες που αφορούν στους επιμέρους κλάδους της Στρατιωτικής, της Οικονομικής, της Πολιτικής και της Διπλωματικής Ιστορίας επιβεβαιώνει την άγνοιά του για το ρόλο και τα όρια της ιστορικής επιστήμης αλλά και της ογκώδους σχετικής βιβλιογραφίας.

Με την άνεση, λοιπόν, που πιστεύει ότι του δίνουν τα θεωρητικά του εργαλεία, αρκείται σε μια υποτυπώδη βιβλιογραφική υποστήριξη των γενικών Ιστοριών του Απόστολου Βακαλόπουλου, του Σπύρου Μαρκεζίνη και του Διονυσίου Κόκκινου, των οποίων το πρωτογενές υλικό αξιολογεί ως επαρκές και τις δευτερογενείς ερμηνείες τους ως αξιωματικές, τριών από τα [δεκάδες δημοσιευμένα] Απομνημονεύματα, και συγκεκριμένα του Κασομούλη, του Μακρυγιάννη, του Τερτσέτη, συλλογικών τόμων όπως *Ελλάδα, Ιστορία, Πολιτισμός: Τουρκοκρατία-Επανάσταση-Καποδίστριας*, ΙΑ' και ΙΒ' τόμων της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* και ορισμένων αγγλικών και αμερικανικών μονογραφιών και άρθρων. Απουσιάζουν παντελώς κλασικά έργα και ειδικές μελέτες της περιόδου, ενώ επιδεικνύονται προκλητικά μελέτες των οποίων το περιεχόμενο δεν έχει την παρα-

μικρή επαφή με το θέμα, ενώ οι συγγραφείς τους ελάχιστη ή και ανύπαρκτη σχέση με το αντικείμενο της μελέτης.

Θα παραμείνω στη βιβλιογραφία, η ένδεικα και μόνο της οποίας είναι εντελώς ασυμβίβαστη με τους μεγαλεπήβολους στόχους της μελέτης. Στο τέλος του βιβλίου παρατίθεται ως *Ενδεικτική Βιβλιογραφία* –τίτλος που συνήθως εκλαμβάνεται ως βιβλιογραφία που περιλαμβάνει τα βασικά και απαραίτητα έργα για τη συγγραφή της μελέτης– με 82 μονογραφίες, συλλογικούς τόμους και άρθρα. Ο αναγνώστης θα ανακαλύψει, μεταξύ άλλων, βιβλία, όπως του Αθανασίου Πλατιά, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα: Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων*, του Παναγιώτη Ήφαιστου, *Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική: Από την «Ιδεαλιστική Αθωότητα» στο «Πεπωρωμένο του «Εθνους»*, ή του Δημήτρη Κώνστα, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, στα οποία όμως ο συγγραφέας παραπέμπει μία μόνο φορά. Αλλά και στην περίπτωση αυτή, το επέτυχε εξαντλώντας όλη του την εφευρετικότητα, συγκεκριμένα παραπέμποντας στο βιβλίο του κ. Ήφαιστου [υποσ. αρ. 87 του κεφαλαίου *Η Οθωμανική Αντεπίθεση, 1824-1827*] για να αντλήσει από αυτό υλικό από τις μελέτες του Norman Graebner, *Foundations of the American foreign policy. A realistic appraisal from Franklin to McKinley* και του Χρήστου Λόζου, *Η Αμερική και ο ρόλος της στην Επανάσταση του 1821*. Φαίνεται ότι για τον συγγραφέα η παράθεση της βιβλιογραφίας εξυπηρετεί και άλλους, πέραν των αναμενόμενων, σκοπούς, εφόσον ο κ. Παπασωτηρίου βρίσκει εδώ μια καλή ευκαιρία για να προβάλει βιβλία φίλων, συνεργατών και προϊσταμένων του.

Ο συγγραφέας, λοιπόν, ενώ αγνοεί τις πολυάριθμες γενικές και ειδικές μελέτες για την Ελληνική Επανάσταση, εντάσσει στην αναγκαία για την ολοκλήρωση του πονήματός του βιβλιογραφία ανώφελα έργα, με ακραίο παράδειγμα, το *Ιστορικόν Λεξικόν της Ελληνικής Επανάστασης*, έκδοση από τις γνωστές –στη γλώσσα των βιβλιοπωλών– ως «έπιπλα», με αποκλειστικά διακοσμητικό προορισμό. Άλλωστε το βιβλίο αυτό δεν χρησιμοποιείται παρά μόνο για να κοσμήσει το εξώφυλλο και τις εσωτερικές σελίδες του βιβλίου.

Το παρόν βιβλίο, κυριολεκτικά, υποστηρίχτηκε βιβλιογραφικά από πέντε<!> μελέτες, που κάλυψαν το 52% των υποσημειώσεων, ενώ συνολικά ο συγγραφέας παραπέμπει μόλις σε 50 βιβλία και άρθρα. Συγκεκριμένα στο κεφάλαιο *Το γεωπολιτικό και στρατηγικό πεδίο* το περισσότερο από το 40% των υποσημειώσεων παραπέμπουν στα βιβλία του Απόστολου Βακαλόπουλου [*Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*], των Jelavich [*The Establishment of the Balkan National States*] και Kissinger [*A World Restored*]: στο κεφάλαιο *Η Ελληνική εξέγερση 1821-1823*, άνω του 50% στο άρθρο του Cunningham [*Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution*], σε κείμενα του IB´ τόμου της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* [ΙΕΕ] και στο βιβλίο του St. Clair

[*That Greece Might Still Be Free*]: στο κεφάλαιο *Η οθωμανική αντεπίθεση, 1824 - 1827*, το 70% περίπου στο βιβλίο του St Clair [ό.π.], στα κείμενα της ΙΕΕ και στο βιβλίο του Dakin [*The Greek Struggle for Independence*], ενώ στο κεφάλαιο *Ευρωπαϊκή επέμβαση και η ελληνική νίκη 1827-1832*, άνω του 50% εκ νέου στα κείμενα της ΙΕΕ και το βιβλίο του Dakin. Έτσι, η βιβλιογραφική ένδεικα έχει ως συνέπεια την υποστήριξη μεγάλων κομματιών των κεφαλαίων από ένα, δύο ή το πολύ τρία έργα. Ενδεικτικά σημειώνω ότι τα πραγματολογικά στοιχεία σχεδόν του συνόλου των υποκεφαλαίων που αφορούν στην *Στρατιωτική και Ναυτική Στρατηγική* αντλούνται από τα κείμενα του Βασίλη Σφυρόρα, του Οδυσσέα Δημητρακόπουλου, του Ιωάννη Γιαννόπουλου και του Αλέξανδρου Δεσποτόπουλου [ΙΒ´ τόμος της ΙΕΕ] οι οποίοι δεν αναφέρονται καν ως οι συγγραφείς, και δευτερευόντως από τον Dakin. Τα στοιχεία για την οικονομική πολιτική της περιόδου, ελήφθησαν –εκτός από την ΙΕΕ που φαίνεται να κυριαρχεί– κυρίως από το βιβλίο του Γ. Δ. Κατσούλη που, σημειωτέον, αλλού [κεφ. 3] παραπέμπεται με τον τίτλο *Οικονομική Ιστορία και αλλού [κεφ. 4] ως Οικονομική Ιστορία της Επανάστασης*, και πουθενά με τον σωστό: *Οικονομική Ιστορία της Επανάστασης* και από το άρθρο του Τ. Κωνσταντινίδη, «Το Σκάνδαλο του Λονδίνου: Τα εθνικά ατμόπλοια και η υπόθεση των εν Αμερική φρεγατών, το 1825-1826» στη *Ναυτική Επιθεώρηση* του 1951. Τα ίδια ισχύουν και για τα υπόλοιπα κεφάλαια και υποκεφάλαια που αφορούν στην ανάλυση της Διπλωματίας, της εσωτερικής πολιτικής κλπ. δίχως άλλες επεξηγήσεις.

- Ως προς τα πρωτότυπα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ο συγγραφέας, ο αναγνώστης θα εμπλουτίσει τις γνώσεις του αφού θα πληροφορηθεί, μεταξύ άλλων, ότι:
- οι ευρωπαϊκές δυνάμεις αντιμετώπισαν επιφυλακτικά την ελληνική εξέγερση,
- η οθωμανική αυτοκρατορία βρισκόταν σε περίοδο παρακμής και οι πόλεμοι με την Περσία [την οποία αναφέρει ως Ιράν –και τον μεταξύ τους πόλεμο τουρκοίρανο– ονομασία που καθιερώθηκε επίσημα μόλις το 1935, (βλ. ενδεικτικά Alan Parker, *Dictionary of the Twentieth Century History*, 1900-1985, σ. 307)], διευκόλυναν την ελληνική υπόθεση.
- το κίνημα του Φιλελληνισμού διαδραμάτισε θετικό ρόλο για την Επανάσταση,
- οι εμφύλιες συγκρούσεις έφεραν την Επανάσταση στο χείλος της καταστροφής,
- ο άτακτος επαναστατικός στρατός δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει με επιτυχία τα τακτικά αιγυπτιακά στρατεύματα, και ότι
- η Επανάσταση είχε σχετικά αίσιο τέλος εξαιτίας της έμπρακτης [στρατιωτικής] υποστήριξης των Μεγάλων Δυνάμεων.

Και σε αυτά τα κοινότοπα συμπεράσματα οδηγείται μέσω στοιχείων, ερμηνειών και αναλύσεων, είτε αφελών, είτε εσφαλμένων, όπως: «Τόσο ο Καποδίστριας, όσο και ο Μαυροκορδάτος και οι άλλοι Φιλόμουσοι θεώρησαν αυτονόητη την υποχρέωσή τους να υπο-

στηρίξουν τον αγώνα» [σ. 65], «τότε ακριβώς [κατά την περίοδο 1821-1823] τέθηκαν τα θέματα του Φιλελληνισμού» [σ. 118], «Ο Υψηλάντης, Ρομαντικός μάλλον και ασφαλώς άπειρος στη γεωπολιτική» [σ. 64] (ίσως γιατί δεν είχε την ευτυχία να αποφοιτήσει από το Stanford), «Ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄, ...αν και όχι αποθαρρυντικός, αρνήθηκε να συμμετάσχει, επειδή δεν ήθελε μια επανάληψη των καταστροφών του 1769-77» [σ. 60], «Ο ελληνισμός ανέδειξε [...] και μια ομάδα προσωπικοτήτων που ανέβηκαν σε υψηλά αξιώματα στις μεγάλες δυνάμεις και ιδίως στη Ρωσία, με προεξέχοντα τον Υπουργό των Εξωτερικών του Τσάρου Ιωάννη Καποδίστρια» [σ. 56] [ειλικρινά είμαι πολύ περιέργος να γνωρίσω ποιοι ήταν οι ομογενείς που κατείχαν μεγάλα αξιώματα στον κρατικό μηχανισμό της Γαλλίας, της Βρετανίας ή της Αυστροουγγαρίας, όπως και ποιας ομάδας αξιωματούχων –εκτός του Αλ. Υψηλάντη– ο υφυπουργός Καποδίστριας, (και όχι υπουργός, αξίωμα που κατείχε ο Νέσσελροδ)], «ως κυβερνήτης [...] ο Καποδίστριας εξασφάλισε την εσωτερική σταθερότητα και τάξη [...] δημιουργώντας αστυνομία» [σ. 272] κ.ά. Αλλά και το λεξιλόγιο του κ. Παπασωτηρίου είναι δέσμιο της αναχρονιστικής του προσέγγισης: τα ευρωπαϊκά πασαλίκια που σήμερα αναλογούν στη Μακεδονία, ορίζονται από το συγγραφέα, ήδη από το 1821, ως βόρεια Ελλάδα, τα στρατεύματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως τουρκικά στρατεύματα, ο Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου ως Τουρκαλβανός, όρος που χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες για να ορίσουν, χλευαστικά, τους μουσουλμανικού θρησκειώματος Αλβανούς, κ.ά.

Όλα αυτά φαίνεται να εκτίμησε ο κ. Γιώργος Η. Σπανός γράφοντας στην εφ. *Καθημερινή* [φ. 6/7/97] διθυραμβική κριτική για το βιβλίο και εξυμνώντας τις σπάνιες ικανότητες του συγγραφέα ο οποίος «... μπορεί άριστα να εξηγή με εντυπωσιακή δεξιότητα και απλότητα ένα από τα σοβαρότερα κεφάλαια της ελληνικής ιστορίας, κατορθώνοντας ταυτόχρονα κάτι πολύ σημαντικό, να μοιράζεται, δηλαδή, με το μέσο αναγνώστη μερικές από τις πολύτιμες γνώσεις του». Ο κ. Σπανός, μάλιστα σε άλλο σημείο της κριτικής του πιστεύει ότι «... η αριστοτεχνική ισορροπία εμπεριστατωμένης και τεκμηριωμένης ανάλυσης», κάνει το βιβλίο «...να διαβάζεται ευχάριστα, ακόμη και από τον εντελώς αδαή». Είναι το μόνο σημείο που θα μπορούσα να συμφωνήσω, εν μέρει, με τον κ. Σπανό: ότι το βιβλίο μπορεί να διαβαστεί, μόνο από εντελώς αδαείς, εφόσον μόνο αυτοί δεν θα είχαν τη δυνατότητα κριτικής αντιπαράθεσης.

Όσες φορές έως τώρα επιχείρησα βιβλιοκρισίες επέλεξα βιβλία τα οποία κατά τη γνώμη μου θα έπρεπε να προβληθούν. Είναι η πρώτη φορά που γράφω αρνητική κριτική για μια μελέτη. Δεν γνωρίζω το συγγραφέα και μέχρι σήμερα αγνώω το υπόλοιπο συγγραφικό και ερευνητικό του έργο. Έχοντας ασχοληθεί με την περίοδο, έχοντας αναδιφήσει στο πρωτο-

γενές και δευτερογενές της υλικό και έχοντας συμμετοχή στην σχετική παραγωγή με μονογραφίες, αρχειακές επιμέλειες και άρθρα, προσέγγισα αρχικά με περιέργεια το παρόν βιβλίο. Με τη μελέτη των πρώτων σελίδων η περιέργεια μετατράπηκε σταδιακά σε αμηχανία, σε ενόχληση, και τελικά σε οργή για το συγγραφέα ο οποίος θεώρησε ότι:

- με μία μελέτη 324 σελίδων μικρού σχήματος,
 - διογκωμένη με περίπου 30 κακοτυπωμένα πασίγνωστα και εντελώς περιττά -για επιστημονικό έργο- πορτραίτα πρωταγωνιστών της Επανάστασης,
 - με υποτυπώδη βιβλιογραφική υποστήριξη,
 - δίχως προηγούμενη επαφή με την περίοδο και το θέμα, [όπως σημειώνει ο ίδιος στον πρόλογό του, η ιδέα για την επτάνηση προήλθε μετά από συζητήσεις που είχε στη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας με άλλους στρατευμένους (σ. 13)], και
 - στο μικρό σχετικό χρονικό διάστημα των δύο χρόνων [ασχολήθηκε με τη σχετική έρευνα μετά το 1994 (ό.π.)],
- θα μπορούσε –επιτέλους– να εκπονήσει την *πρώτη πλήρη ανάλυση του αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας*, χλευάζοντας τον επιστημονικό μόχθο γενεών επιστημόνων, των οποίων η εκ της γνώσης αποκτιθείσα πνευματική εντιμότητα και ο αυτοέλεγχος, τους συγκράτησε από του να επιχειρήσουν *πλήρεις αναλύσεις* και να καταλήξουν σε οριστικές λύσεις.

Ηλίας Β. Μεσσίνας: *ΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ*, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 1997, 158 σ.

Γεώργιος Μ. Σαρηγιάννης

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ του κ. Ηλία Μεσσίνα εκδόθηκε με την ευκαιρία των εορτών Θεσσαλονίκη/Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, αλλά στο χάος και το κομπούζιο που συνόδευσε τις εορτές αυτές από την πρώτη τους οργανωτική μέρα μέχρι το τέλος τους (για τις οποίες παρενέβη ακόμη και η εισαγγελική αρχή) είναι φανερό ότι δεν εντάσσεται στις επίσημες εκδηλώσεις ούτε χρηματοδοτήθηκε από τις επίσημες ελληνικές αρχές. Αφορά μια προσφορά που έγινε με αγάπη και κόπο, ως απαραίτητο χρέος τιμής στην πόλη που για εκατονταετίες υπήρξε πόλη και μητέρα του ισραήλ («φρβα μι μπε ισραήλ»), μια πόλη που για πάνω από τετρακόσια χρόνια το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της ήταν οι Εβραίοι. Το τέλος της εβραϊκής κοινότητας άρχισε το 1912, όταν ο κάθε εθνικισμός ήρθε αντιμέτωπος με το πολυεθνικό κράτος που ευδοκίμησε για τέσσερις αιώνες κάτω από την *raja ottomana*, αυτό που λέμε σήμερα «οθωμανική ομπρέλλα». Οι διωγμοί έγιναν ένθεν και έθεν σε όσους είχαν την τύχη να βρεθούν «από την άλλη μεριά των συνόρων»: Έλληνες εναντίον Βουλγάρων και Τούρκων, Τούρκοι εναντίον Ελλήνων και Αρμενίων, Βούλγαροι εναντίον Ελλήνων...

Οι Εβραίοι χωρίς κράτος και μάλιστα όμορο, δεν απειλούσαν την εδαφική ακεραιότητα κανενός, όμως μέσα στο παιχνίδι των «εθνικών συνόρων» και της «εθνικής καθαρότητας» (αυτό που ο Άμαντος μάταια χαρακτήρισε άχρηστη και επικίνδυνη) που η διασφάλισή τους απαιτούσε ομογενείς «εθνικούς πληθυσμούς» ήταν *de jure* εμπόδιο στην εθνική αποκάθαρση των νεαρών βαλκανικών κρατών. Σ' αυτό ίσως να οφείλεται και η βιαστική αποδοχή της διακήρυξης Balfour από τον Βενιζέλο το 1917. Σίγουρα τον βόλεψε η πυρκαγιά του '17 που αποδιοργάνωσε την πανίσχυρη εβραϊκή κοινότητα, θα ήταν πολύ ευχαριστημένος και αν έφευγαν ομαδικά για την Παλαιστίνη. Μην ξεχνάμε ότι και οι Τριεψίλτες που έκαψαν τις εβραϊκές εργατικές συνοικίες το 1931 ήταν βενιζελικά δημιουργήματα και δεν είναι τυχαία η μετανάστευση στην Παλαιστίνη 20.000 Θεσσαλονικιών Εβραίων τα επόμενα δύο χρόνια. Ο εβραϊσμός της Θεσσαλονίκης, εξολοθρεύτηκε τελικά το 1943 από τους Ναζί: 40.000 εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς, το Μπίρκεναου και το Μπέργκεν-Μπέλσεν από τους οποίους επέστρεψαν 2000. Αντίστοιχη είναι και η εικόνα από την Βέροια.

Στα παραπάνω πλαίσια, είναι κάτι παραπάνω από σημαντική η προσφορά του κ. Μεσσίνα όχι μόνο για την ιστορία των ισραηλιτικών κοινοτήτων αλλά και για την ίδια την Θεσσαλονίκη και την Βέροια. Καταγραφή των συναγών, ακόμη και περιγραφή, έχει γίνει και από άλλους μελετητές, όπως ο Αλβέρτος Ναρ, ο Ν. Μουτσόπουλος, η Θ. Μαυροπούλου-Παναγιωτοπούλου, η Α. Γερόλυμπου, ο Ν. Σταυρουλάκης κ.ά., όμως εδώ πρόκειται για μια συστηματική και εξονυχιστική έρευνα, συμπληρωμένη με ακριβείς αποτυπώσεις των συναγώνων που διασώζονται και με προσπάθεια ανασχεδίασης εκείνων που δεν υπάρχουν πια. Η έρευνα περιλαμβάνει εξαντλητική